

Een voorzichtige opknapbeurt

61

Bewonderaars van historische kerkgebouwen gaan wat de Bossche Sint-Jansbasiliek betreft troosteloze jaren tegemoet. Voor ten minste drie jaren zullen het schip van de kerk en de belendende zijbeuken door een beplanking met spaanplaat aan het oog worden onttrokken om er ongestoord te kunnen restaureren. Restaureren? Het mag gemakshalve zo genoemd worden. Het is zeker een goed woord voor wat er met het orgel, de kansel en het kerkmeubilair te gebeuren staat. Maar als het gaat om de binnenkant van het kerkgebouw spreken de deskundigen liever van een voorzich-

tige opknapbeurt; van een terugroepen van al het schoons dat in de loop der tijden onder kalk- en roetlagen aan het oog onttrokken is – en van een harmonische aanpassing van die interieurfragmenten, waar dit schoons in een restauratieperiode met andere opvattingen of als gevolg van reparaties definitief verdwenen is. Wanneer over drie jaar van schip en zijbeuken weer te genieten valt, zullen evenwel de dwarsbeuken en tenslotte het hoogkoor achter de planken verdwijnen. Men verwacht, dat pas in 1985 de basiliek weer in heel haar glorie te zien zal zijn – en dit valt mooi samen met het acht-

DE SINT-JANSBASILIEK IN DEN BOSCH IN DE STEIGERS

honderdjarig bestaan van de Brabantse hoofdstad.

De kerk zal in deze periode evenwel nooit geheel gesloten zijn. Monumentenzorg, kerkbestuur en geestelijkheid hebben van meet af aan op het standpunt gestaan dat de Sint Jan, die een van de weinige historische kerken is waar eredienst en volksdevotie nog volledig aanwezig zijn en die jaarlijks zo tegen de achthonderdduizend bezoekers trekt, in de restauratieperiode

toegankelijk moest blijven. Dit heeft het voordeel dat gelovigen en andere belangstellenden de voortgang van de restauratie kunnen volgen en niet van vandaag op morgen geconfronteerd worden met een kerkinterieur van weliswaar overrompelende historische schoonheid maar dat toch schokkend afwijkt van de dierbare persoonlijke herinneringen. Wie opgegroeid is met het romantische spel van veelkleurig licht in een overwiegend duistere kathedraal vindt geen troost in de wetenschap dat dit vertrouwde beeld zijn oorzaak vond in de verregaande vervuiling van het interieur.

Wat dit betreft was het een plezierige omstandigheid dat binnen de Sint Jan een enigszins op zichzelf staande ruimte aanwezig was waar op kleine schaal min of meer kon worden aangeduid welk beeld, welke sfeer de basiliek na voltooiing van de gehele restauratie zou oproepen: de zogenaamde sacramentskapel, een uitbouw aan de noordoostelijke kooromgang. Deze kapel is aan het eind van de vijftiende eeuw gebouwd door Alaert Duhamel en Jan Heyns in de rijkste periode der gotiek en vertoont daarvan dan ook alle indrukwekkende kenmerken. De kosten zullen geen rol gespeeld hebben, want de opdrachtgeefster was de „Illustre Lieve-Vrouwe Broederschap”, een genootschap waarvan slechts rijke en vooraanstaande Bossche burgers („optimaten”) lid mochten worden. De leden wisten hun wereldse genoegens – hun overvloedige maaltijden waren vermaard – zeer wel te verenigen met hun godsdienstige gezindheid, zij het dat ze ook in dit opzicht een zekere apartheid wensten te genieten waarin de luister van Gods Huis tegelijk van hun welstand en goede smaak zou getuigen. Duhamel en Heyns waren gezworen broeders van dit genootschap.

De broederschap en haar kapel gingen evenwel zware tijden tegemoet. De beeldenstorm van 1566, die in de kerk grote schade aanrichtte, kon maar amper buiten de kapel worden gehouden. Na de inneming van de stad door Frederik Hendrik in 1629 ging de kerk uiteraard over in handen van belijders der „nieuwe religie”, die veel van wat aan „paepse superstitiën” herinnerde, verwijderden. De Broederschap bleef aanvankelijk ongemeoid en hield ongestoord als tevoren

haar vergaderingen in de kapel. Het aanzienlijke gezelschap genoot de bescherming van de stedelijke overheid en de gouverneur. In die kringen had men al tijdens de godsdiensttwisten van een libertijnse gezindheid en verdraagzaamheid blijk gegeven. De hervormde theologen daarentegen was deze situatie een doorn in het oog en na een felle penne-strijd van hun kant kwam men tot een compromis: de broederschap mocht blijven, maar zou voortaan voor de helft uit roomskatholieken en voor de helft uit hervormden bestaan. Deze situatie bestaat tot op de huidige dag. De kapel

DE SACRAMENTSKAPEL VAN DE ST.-JANSKATHEDRAAL IN DEN BOSCH: STRALEND BLANK EN MET VEELKLEURIGE GEWELVEN, ONTDAAN VAN ROET EN STOF

bezochten de broeders evenwel niet meer, diensten of plechtigheden mochten er niet meer worden gehouden, al-taar, beelden en schilderijen en zelfs de gebrandschilderde glazen werden verwijderd. De Broederschap liet er zich niets meer aan gelegen liggen.

Nadat de kerk in het begin van de vorige eeuw weer aan de roomskatholieke ge-

63 loofsgemeenschap was toevertrouwd – in ruil waarvoor de hervormden elders in het centrum een nieuwe kerk mochten bouwen – is de kapel uiteraard weer aan de roomskatholieke liturgie aangepast, wat voornamelijk tot uiting kwam in de plaatsing van een nieuw en vanzelfsprekend voor die tijd neo-gotisch altaar. Er kwamen nieuwe gebrandschilderde glazen, over de artistieke kwaliteit waarvan men nu graag zal twisten maar die, in harmonie met het altaar, toch een stijlperiode vertegenwoordigen die er nu eenmaal geweest is. Voor het overige werd er gerepareerd, gerestaureerd niet.

Er is in de loop van de geschiedenis veel met de Sint Jan gebeurd. Er is vooral veel gesausd. En er is in het begin van deze eeuw ook nogal wat afgebikt op grond van een dubbel misverstand, namelijk dat „de wijkwast” een protestantse uitvinding geweest zou zijn en dat de middeleeuwen synoniem waren met blank eikenhout en schoon metselwerk. Die rage – die overal in Europa voorbeelden van grote ontluistering heeft veroorzaakt – is in de Sint Jan gelukkig spoedig opgehouden. En dit betekent dat, nu het inwendige van de Sint Jan voor het eerst in haar geschiedenis gerestaureerd wordt, de moderne opvatting van restaureren hier volledig aan haar trekken kan komen, namelijk: zoveel mogelijk terug naar de oorspronkelijke situatie.

Dit is dan gebeurd in de Sacramentskapel, die begin februari grotendeels in haar oude luister opnieuw in gebruik is genomen. Ze mag gelden als een voorafbeelding van wat de restauratie van geheel de basiliek aan sfeer, lichtval, helderheid en ornamentiek te zien zal geven. Anders gezegd: ze levert gegevens voor de voortgang van de restauratie en vormt daarvan het feitelijke begin. Dit in tegenstelling tot de gerestaureerde koepel, waarvan de toestand enige jaren geleden bouwkundig zo erbarmelijk was, dat men zich gedwongen zag tot restauratie zonder voldoende gegevens en waar men, wat de kleurstelling betreft, in een later stadium dan ook op terug zal moeten komen.

Aan de restauratie van de Sacramentskapel was een periode voorafgegaan waarin de basiliek op talloze plaatsen was „bevroegd” naar haar „historische substantie”, zoals de vaktal luidt. Met andere

woorden: men onderzocht de onderscheiden verflagen op talloze plaatsen in de kerk en met name in het zuidertransept, waar toch al steigers stonden voor de restauratie van een aantal ramen. De restauratie van het interieur van de Sint Jan is namelijk voor een bepalend deel een kwestie van restauratie van de beschildering. De conclusie luidde dat men niet beter kon doen dan alle verflagen af te pellen tot de oudste kleurlaag, want die bleek tot veler verrassing naar schatting nog voor driekwart aanwezig. Dienovereenkomstig werd een travee van het zuidertransept zorgvuldig schoongemaakt. En men vond op een overwegend ivoorkleurig blank een bijna uitbundige ornamentatie, die zich vooral richtte op de gewelfvelden en op het met kleur accentueren van de krachtlijnen van het gebouw, dus de gewelfaanzetten, ribben, sluitstenen en de „manchetten” daar rondom: rood, groen, geel, goud, blauw en zwart. Vooral de gewelfdecoratie met bladerranken en bloemen in groen en rood, waarvan nog maar een schimmig beeld zichtbaar was, gaf een goede indruk van wat er aan schoons in de kerk verborgen ging. De restauratie beperkte zich tot zorgvuldig schoonmaken, het met een fijn penseel „retoucheren” van hinderlijke beschadigingen en het opnieuw aanbrengen van verdwenen decoratie waar dit ter wille van het totaalbeeld noodzakelijk was.

Met deze gegevens in handen was het pas verantwoord de restauratie op grotere schaal ter hand te nemen en de Sacramentskapel als afgerond geheel was daardoor het meest geschikte deel van de kerk om mee te beginnen; het werk zou de normale gang van zaken in de kerk weinig storen, maar bovenal: de bouwgeschiedenis van de kapel was uit middeleeuwse rekeningen en verslagen in de archieven van de Lieve-Vrouwe Broederschap haarfijn na te gaan, terwijl die van de Sint Jan grotendeels verloren waren geraakt. Wie dat wil, kan het nu zichtbaar geworden resultaat in nuchtere termen beschrijven. Bij binnenkomst is de overheersende indruk die van ivoorblanke rust waarin het tot in alle „hogeltes” fijn gerestaureerde eiken neo-gotische altaar wel wat saai zou zijn als er niet zoveel bonte kleuren door de hoge gebrandschilderde glazen naar binnen vie-

DE PREEKSTOEL IN DE
SINT-JANSKATHEDRAAL IN DEN BOSCH
FOTO: TONY ZEEUWE

HET GROTE ORGEL IN DE
SINT-JANSBASILIEK, DAT ZAL WORDEN
GERESTAUREERD
FOTO: TONY ZEEUWE

len, getemperd zoals bij ramen op het noorden en oosten het grootste deel van de dag het geval is. In die ivoorblanke rust ontdekt men stuk voor stuk de in nagenoeg dezelfde kleur verscholen hei-

64
ligenbeelden aan de kandelaberzuilen, uitbundig getooid met ingewikkelde baldakijnen zoals men elders in de kerk nauwelijks aantreft. Maar zo gauw het oog langs die lijn omhoog zwerft vindt het de kleurige, dichtgeweven gewelfribben met op de gewelfvelden de teruggewonden ornamentiek: niet verder „geretoucheerd” dan om ze zichtbaar te maken en dus duidelijk getuigend van hun wezenlijke ouderdom. De sluitstenen - beeldhouwwerkjes stuk voor stuk, kleurig en verguld - wordt men pas bij nauwkeurig toezien gewaar. Goede waarneming vergt een verrekijker. Maar eigenlijk is het resultaat alleen maar goed te beoordelen in vergelijking met de toestand voor de restauratie en vooral de beleving daarvan. Toen was de sacramentskapel - met permissie - een duistere spelónk in een uithoek van de kathedraal waarvan de schoonheid verborgen bleef, ook al doordat de aandacht van gelegheidsbezoekers vooral getrokken werd door het imponerende middeleeuwse zogenaamde lijdensaltaar (een Antwerps retabel) in de belendende kooromgang. Alleen de vertrouwde gelovige vond in die „spelónk” een toevluchtsoord voor ongestoord gebed of zo maar wat rust en bezinning. Het „lijdensaltaar”, dat overigens ook in restauratie is, zal daarom vrij zeker een plaats tussen hoogkoor en noorder kooromgang had gevonden, verplaatst: werk, dat al op verscheidene plaatsen in de kerk heeft gestaan en laatstelijk een plaats tussen hoogkoor en noorder kooromgang had gevonden, verplaatst: grondig gerestaureerd scheidt het nu de sacramentskapel van de noorder kooromgang. Daarmee is historisch winst geboekt: de nieuwe plaats is vermoedelijk ook de oorspronkelijke. Esthetisch betekent het een herstel van de symmetrie van de kooromgangen. En uit een oogpunt van innerlijke gewaarwording is het een bijdrage tot de rust in de gerestaureerde kapel. Haar toekomst, zo is de vrij algemene opvatting, moet in de lijn liggen van haar recente verleden: een plaats van gebed, een plaats van bezinning of - waarom ook niet - alleen maar van schoonheidsbeleving.